

Jankovics Norbert

„WESPEREN, IN QUA IPSIUS EPISCOPATUS SEDES
EST CONSTRUCTA”

Veszprém középkori egyházi topográfiája*

Ha Veszprém középkori egyházi topográfiáját a „klasszikus” műemléki topográfia értelmében véve szeretnénk áttekinteni a folytonosság megszakadásának tényével, és a középkori szakrális funkciójú terek fájdalmas hiányával szembesülünk, annak ellenére, hogy Veszprém helyzeténél, települési funkcióinál és egyházi központi szerepe miatt művészeti centrum volt a középkor folyamán, és e szerep a korszakból adódóan, elsősorban az egyházi építészet épített emlékeiben nyilvánult meg. A hódoltság előtti veszprémi templomok, kápolnák kisebb része spontán maradt fenn, nagyobb részük után később szándékolt keresés folyt. A régészeti és művészettörténeti módszerekkel további rejtőzködő épületek maradványaikban megismerhetőkké váltak. Jelen tanulmány elsődleges célja, hogy a forrásokból ismert templomok és kápolnák közül a fizikailag is megismerhető objektumokat, és a közelmúltban ezekkel kapcsolatosan megjelent publikációkat, új kutatási eredményeket összefoglalja. Bár teljesen új egyházi épület régészeti feltárásáról egyelőre nem lehet beszámolni, talán tanulságos lesz az elmúlt egy-két évtized eredményeinek épületmaradványokra és azok értelmezésére irányuló áttekintése. A topográfia vizsgálatot igyekszem kiegészíteni egy olyan elemző megközelítéssel, amely regionális és hazai művészettörténeti kontextusba helyezi az ismert veszprémi emlékeket. A tárgyalás térbeli határait és időbeli szakaszolását szakirodalmi hagyományokat követve határoztam meg, ezzel a mai közigazgatási határoknál szűkebb kiterjedésű belterületi egységet vizsgálók, az Árpád-kor korai, majd kései szakaszában, és a késő középkorban. Az elemzés célja, hogy a kevés adat újbóli áttekintésével, és művészettörténeti rendszerezésével néhány újabb tanulság is levonható legyen.

---

* A tanulmány az NFKFIH K 134806. számú („OTKA”) pályázat keretében és támogatásával készült. Az idézet forrása: ÉRSZEGI 2010. Melléklet.

A kezdetektől a 11. század végéig

Veszprém természetföldrajzi adottságai a többi dunántúli városnál erőteljesebben határozzák meg a település képét és szerkezetét. A bolygatottság ellenére is világos régészeti bizonyítékok állnak rendelkezésre, hogy a terület természetes központja a meredek várhegy volt minden olyan történelmi korokban, amelyekben a település védhetőségét előnyben részesítették.¹

Az ismert történeti források egyértelművé teszik, hogy a korai alapítású veszprémi püspökség (és az ispáni székhely) központja, egyházi és világi célt szolgáló objektumai a Várhegyen helyezkedtek el, pontosabban a hegy északi, szélesebb felén. A déli, valószínűleg már ekkor is elkülönülő részen, és a Várhegy közvetlen környezetében, különösen a vár déli, keleti előterében és északnyugati lába mellett, a Veszprémen átvezető északnyugat-délkeleti irányú nemzetközi főút mentén jelentősebb lakosság települt.² A magyarországi püspöki központok közlemúltban elemzett sajátossága, azaz a későbbi, sűrűbben lakott városnegyedektől való erős fizikai elkülönülése Veszprémben ugyan korai eredetű, de sokkal inkább magyarázható a földrajzi viszonyokkal, mint más esetekben.³

A korai időszakhoz három egyházi objektum köthető forrással, és szerencsére ezek fizikailag is ismertek. Vitán felül a legkorábbi egyházi épület a Várhegyen a Székesegyháztól északra álló Szent György-kápolna első periódusa, amelyet a 12. század elején keletkezett Szent Imre legendában Imre korában is „igen ősi és ódon” épületnek mondtak.⁴ Az épület kör alaprajzú, keleten félkörívnél nagyobb sugárral szerkesztett szokványos rotunda volt, lényegében pontosan olyan, mint a szomszédos országokban kicsivel korábbi, vagy a magyarországi emléanyagban akár a 12. századig is előforduló forma. A kör alaprajzú templomok értelmezése kapcsán alkalmazott ikonológiai megközelítés nagyon gyakran túlzó, fontos megjegyezni, hogy kör alaprajzú templom a legkönnyebben kitűzhető templom alaprajzforma. Egyes nagyobb méretű, kitüntetett épületek persze valóban összefüggenek a késő császárkorból eredő, a jeruzsálemi Szent Sír Rotunda által kereszténnyé váló centrális prototípus formájával.⁵ A püspöki központokban a székesegyház közvetlen közelében álló rotundára két korai példa, az egri és a gyulafehérvári hozható.⁶

¹ MRT 2. 224–225. (51/1. sz.).

² GUTHEIL, 1979. 20–35., KRALOVÁNSZKY, 1984., SOLYMOSI, 2000., SOLYMOSI, 2014., ZSOLDOS, 2011.

³ SZAKÁCS, 2006. 214–215.

⁴ Lásd elsősorban Fülöp András tanulmányát jelen kötetben., illetve KOPPÁNY, 1963. 108–109., ÉRSZEGI, 1983. 64.

⁵ KRAUTHEIMER, 1942., SZAKÁCS, 2006. 212.

⁶ SZAKÁCS, 2006. 212–214.

Az előbbi biztosan önálló épület volt, az utóbbi azonban a jelek szerint a korai székesegyházzal együtt létesült. A veszprémi rotundához értelmezhető kőfaragvány, épületszerkezeti töredék tudomásunk szerint nem tartozik. A későbbi átépítése miatt lényegében megsemmisült épületről a régészeti adatok is szegényesek, ezzel azonban a templom 9. századi keltezése sem zárható ki. A korai kelet-nyugati tengely jelentős eltérését a 11. századi székesegyház fő-tengelyétől a kápolna későbbi újjáépítése során korrigálták.

Időrendben haladva, kissé tágabban értelmezve Veszprém középkori határait, a következő, egyházi épület a veszprémvölgyi apácakolostor együttesének korai periódusa. A kolostor alapításának ideje, az átírásában fennmaradt oklevél értelmezése körül kialakult viták ellenére, az István-korra tehető. A Séd patak völgyének nyugati, városszéli részén több szakaszban feltárt területen egyértelműen elkülöníthető a legkorábbi, de már a középkor folyamán elbontott templom maradványa. Az épület zavarba ejtően egyszerű. Az átlagos Árpád-kori plébániák méretét nem meghaladó, kisléptékű, egyhajós, keleten a hajónál keskenyebb, egyenes záródású szentéllyel végződő templomot, nyugaton egy szabadon álló, négyszögű torony kísérte. A későbbi átépítések bolygatása miatt a régészeti adatok itt sem teljesen biztosak, az minden esetre nem zárható ki, hogy a 14. századig fennálló apácakolostor 11. században épített temploma a kis épülettel legyen azonos. Korai kőfaragvány sajnos itt sincs.⁷

A veszprémi püspökség széke temploma, a későbbi korszakok, különösen a 20. század eleji historizáló átépítése, azaz drasztikus bontásai, ellenére a mai napig az egyik legtöbb középkori maradványt magába foglaló hazai székesegyház, és az egyetlen, amelyik felmenő István-kori részleteket is őriz. Az épület nem túl nagyméretű, valószínűleg a rendelkezésre álló terület és az építésre rendelkezésre álló erőforrások határozták meg fizikai kiterjedését, amelyek a mai napig nem változtak. A székesegyház nagy léptékű tudományos feldolgozása jelenleg folyamatban van, így könnyen lehetséges, hogy az alábbi, szakirodalmon alapuló összefoglalás a közeljövőben meghaladtá válik. A veszprémi főtemplom összetett tömegű és térszervezésű épület volt. Bizonyosan háromhajós, hajókarzatos elrendezését keleten, a csarnokkriptás, emelt szentély előtt átkereszthajó szerű, szintén emeletes épületrészek egészítették ki. Az átkereszthajók, és a mellékhajók is félköríves apszisokkal zárulhattak. A nyugati hajóvég tornyos elrendezése valószínűleg szintén korai eredetű.⁸ A korai veszprémi székesegyházból jelentős számú, és különféle minőségű kőfaragványok maradtak fenn, a 20. század elején végzett bontást dokumentáló fényképekről számos korainak tartható szerkezetről van tudo-

⁷ GYÖRFFY, 1994., BODÓ, 2002., FÜLÖP–KOPPÁNY, 2002., HÉCZEY-MARKÓ–KOPPÁNY, 2015.

⁸ Lásd elsősorban Simon Anna tanulmányát jelen kötetben. TÓTH, 1963., TÓTH, 1993–94., FÜLÖP–SIMON, 2011.

másunk. Ezek közül két, művészettörténetileg fontos tényt hangsúlyoznák most: a durván megformált, geometrikus fejezet, támaszformák, és a rendkívül gondosan faragott mészkőfaragványok együttes alkalmazását, valamint a féloszlopokkal tagolt pillérek hajóbeli használatát.⁹ Az előbbi szilárd alapját és kiindulását képezi a 11. századi hazai épületornamentika értelmezéshez, ezzel a veszprémi templom építést is datálja, az utóbbi pedig segít elhelyezni a veszprémi székesegyházat az egyetemes művészettörténetben. A tihanyi apátságból származó kőfaragványokkal való rokonság igazolja azt a hagyományt, ami szerint a veszprémi székesegyház építése István életében megkezdődött. A befejezésre a század közepe táján kerülhetett sor, amely korszak művészeti produkciója a késő Ottó-kori építésztörténeti hagyományon kifejlődő korai romanika kibontakozását előzi meg. A hajófalak és támaszok ritmikus tagolásának tudatos, utóbb már a boltozattal is egybeszerkesztett alkalmazása a romanika egyik legfőbb jellemzője. A veszprémi épület a romanikát megelőző fázisához tartozik. Ha ehhez a tagolt, kriptás keleti templomvég emeletes helyiségekkel rendelkező, álkereszthajós elrendezését is hozzávesszük, a templom „rokonait” a 10. század végének, a 11. század első felének építészetében Európa-szerte meglegjük.¹⁰ A korai székesegyház, a legkevésbé sem román kori, legfeljebb preromán épülete minden esetre a két hasonló korú, és jelentőségű hazai templomtól, a pannonhalmi apátság és a székesfehérvári prépostság épületeitől több tekintetben is eltér, ami a különféle mintaképek érvényesülésének 11. századi lehetőségére is felhívja a figyelmet.

Több, biztosan 11. századi eredetű egyházi épületet nem ismerünk Veszprémben, ugyanakkor felvethető, hogy a várhoz tartozó népek lelki szükségleteit talán egy önálló plébániafunkciójú templom elégítette ki. A középkorból még egy biztosan a várban fekvő templomról maradtak fenn források, amelyről nem zárható ki a korai alapítás. A Mindenszentek prépostság a várhegy déli, nem püspöki és ispáni központ részén, közelebből azonban ismeretlen helyen feküdt. A patrocíniuma a középkorban, ha nem is túl elterjedt, de nem is ritka: a 12. század végéig legalább hat kolostor templomcíme Mindenszentek.¹¹ A jelentősebb templom maradványai ma nem ismertek, néhány, várfalból származó faragványt esetlegesen kapcsolnak hozzá, de sajnos ezekkel sem jutunk közelebb az eredet kérdésének megválaszolásához.¹²

⁹ TÓTH, 1994., TÓTH, 1998.

¹⁰ MAROSI, 1997. 19–20., 31–36., 1, 2, 6, 14, 16, 19. ábra.

¹¹ GUTHEIL, 1979. 124–125., ROMHÁNYI, 2000. 11., 19., 22., 44., 66., 67., 73.

¹² BALASSA, 1996.

Az érett Árpád-kor, 12–13. század

A középkori Veszprém negyedei, annak ellenére hogy közülük csak kevés igazolható korai forrással, minden bizonnyal már a 12. század folyamán kialakultak. A negyedek határait és központját a 11. század végére általánossá váló gyakorlat, a templomok körüli temetkezés jelölte ki, így a települési egységek neve jellemzően plébániaegyházuk védőszentjét is jelzi.

A forrásokból önmagában nem következik a telepek létrejöttére vonatkozó sorrend, de logikus megközelítés, hogy az egykori piacterek, amelyből Veszprémben a középkorban kettő is volt, lehetnek a lakosság letelepedését leginkább vonzó helyszínek. Így a várhegytől északnyugatra és északra elterülő Szentmargit-szeg, a mai Patak-tér környékén létező piaccal, és a várhegytől délre fekvő Szenttamásfalva, a mai Óváros téren feltételezett nagyobb piactérrel. Mindkét terület a vártól nyugatra, mai Jókai utca vonalán futó középkori főút mentén feküdt. Nem lehet e településeknél sokkal fiatalabb a Szenttamásfalvától délre eső Szentmihály-, és keltre fekvő Szentiván-szeg sem. Talán Szentmargit-szegből a 13. században létrejövő Szentkatalin-szeg, és a várhegytől keletre, a Séd jobb partjára eső Sárszeg lehetnek a legfiatalabb településrészek.¹³ A korábban tárgyalt veszprémvölgyi kolostor közelében is számítani lehet kisebb telepekre, amelyek Kemecse és Tekerős/Tekeres névvel tűnnek fel az írott forrásokban. Azonosításuk nem megoldott, de egy plébánia-templommal a kolostor közelében, a veszprémvölgyi út mellett feltárt Árpád-kori temetőrészlet tanúsága szerint biztosan számolnunk kell.¹⁴

A felsorolt települések birtokjoga nagyobb részt a püspökség és a káptalan között oszlott meg, de a veszprémvölgyi, majd a domonkos apácák, a király, a királynő, és nemesek is rendelkeznek tulajdonnal. Az egyházi joghatóságuk természetesen a veszprémi püspöké.¹⁵

A felsorolt negyedek egyházai közül csupán kettő ismerhető meg, a Szentmihály-szeg és a Szentkatalin-szeg temploma romjaiban ma is létezik, további két templom helye, a Szentmargit- és a Szentiván-szegé talán azonosítható. Az előbbi helyén bizonyítható a szakrális épület kontinuitása: a historizáló Szent László-templom előzménye a kora újkorban, az itt álló középkori templom helyén, annak maradványait részlegesen felhasználva épült.¹⁶ Az írott források, vagy települési hagyományok által nem fenntartott, nyom nélkül elpusztult egyházi épületeket a legbiztosabban a spontán felszínre kerülő szabályos templom körüli temető(részlete)k jelezhetik. Szentiván-szeg Keresztelő

¹³ KARLINSZKY, 2017., KARLINSZKY, 2018., SOLYMOSI, 2000., SOLYMOSI, 2014., ZSOLDOS, 2011.

¹⁴ MRT 2. 238. (51/9a. sz.), RAINER, 2000b.

¹⁵ KARLINSZKY, 2013. 25–60.

¹⁶ MRT 2. 232–234. (51/3a. sz.).

Szent János-templomának helye, talán néhány temetőrészlet segítségével jelölhető ki, amelynek sírjai a mai Kereszt utcában kerültek elő.¹⁷

A korhatározással összefüggésben a patrocíniumok közül eddig csupán a Mindenszentek várbeli prépostságát említettük, és tárgyaltuk. A felsorolt templomok védőszentjei közül valójában csupán egy „lóg ki” az Árpád-korba egyébként kedvelt, és a korai időszaktól elterjedt szentek sorából, amelyik magyarázatra szorul. Szenttamásfalva plébániáját valószínűleg az 1173-ban szentté avatott Becket Szent Tamás tiszteletére építették (át?). Az új szent kultusza a királyi udvar környezetéből terjedt el 1190 táján, miután III. Béla király, és felesége Capet Margit az érsekről elnevezett prépostságot alapított Esztergomban.¹⁸ A Szent Tamás-templom talán az Óváros tér környékén lehetett, a téren korábban középkori sírok kerültek elő.¹⁹

Az egyetlen alaposan ismert, kutatott és publikált plébánia Veszprémben Szent Miklós temploma. Első kutatója, Rhé Gyula, a korai források, és néhány sírlelet miatt először 11. századi eredetűnek vélte, ezt a későbbi publikációkban a 13. századra módosította, azzal, hogy adós maradt a korai sírleletek magyarázatával. Az épület hitelesítő feltárására 1978-ban, részletesebb publikálásra 2000-ben került sor.²⁰ A pusztulás mértéke e templom esetében is olyan nagy volt, hogy a csekély alapfalak csak nagyvonalú művészettörténeti elemzésre alkalmasak. Az első látásra is sok építési, bővítési periódussal rendelkező épület körvonala, a korai pénzleletekkel együtt, éppenséggel a korai eredetet sem zárja ki. A feltárók megfigyelései és publikációi nyomán kísérletet teszünk egy lehetséges relatív periodizáció felvázolására, amelyben a hajó északi-nyugati része lehet a legkorábbi épületrész. A Szent Miklós-templom a korabeli falusi plébániatemplomok általános jellemzőit mutatja, a közösség lélekszámának, és társadalmi presztízisének növekedése indukálja a további átalakításait.

Egy a veszprémi múzeumban őrzött kőfaragvány pár, két laposan kidolgozott, széles, egyszerű fonatdísszel borított szélesebb hasáb, egykor egy nyílászor keret szárai lehettek. A faragványokat a historizáló, 1901-ben emelt Szent László-templom falaiból 1966-ban bontották ki. A Szent Margitnak szentelt plébániatemplom minden bizonnyal ezen a helyen állt, ha a faragványok hozzá köthetőek akkor ez a templom is 12. századi eredetű.

A romanika korszakából származó ismert veszprémi emlékenyag felsorolását itt le is kell zárjuk: sem a várhegyről, sem a város többi részéről nem ismerünk a 12. századra keltezhető további emléket. A hazai székesegyházak jelentős 12. századi építkezéseihez hasonló jelenségekre Veszprémben nincs nyom, ami azt a benyomást kelti, különösen a későbbi fejlemények ismer-

¹⁷ RAINER, 2014.

¹⁸ SOLYMOSI, 2014. 11.

¹⁹ MRT 2. 242. (51/33. sz.).

²⁰ KOPPÁNY, 1963. 108–109., RAINER, 2000a.

retében, hogy a várhegy épületeihez ekkor nem kellett nagyobb mértékben „hozzányúlni”, mert a székesegyház preromán épülete kielégítette a vele szemben támasztott reprezentációs és liturgikus igényeket. A székesfehérvári Szűz Mária prépostság ugyancsak István-kori eredetű, óriási temploma a 11. században valószínűleg el sem készült, így a 12. századi építkezés nem át-, hanem inkább továbbépítés lehetett. Pécsen, a szintén korai eredetű székesegyház építészeti minősége miatt vált szükségessé a 12. századon is túlnyúló nagyszabású építkezés beindítása.²¹

Veszprémben a korai eredetű templomok „elavulása” miatt hasonló volumenű építési gyakorlat igazolható a 13. század közepső harmadától nagyszámú, és újra kivételes művészi minőségű példákkal. Az emlékek időrendje, az építési ideje csak hozzávetőlegesen megállapítható, de bizonyosan nem egy püspök kizárólagos tevékenységéhez köthető.²²

A várhegyen zajló építkezések, a korai Szent György-kápolna lebontása, és újjáépítése, az ismeretlen rendeltetésű, kétszintes ún. Gizella-kápolna létesítése, a székesegyház részleges modernizálása, amelyet a Szent Katalin domonkos apácakolostor alapítása, és építése, a veszprémvölgyi apácakolostor templomának és a Szent Miklós-templomnak az építkezési egészítenek ki. Részletesebb művészettörténeti elemzésre a várbeli emlékek alkalmasak, a két utóbbi templomon az e korszakból származó részletek nem, illetve alig különíthetők el. Pedig a korai apácakolostor 1240 után IV. Béla király kezdeményezésére a ciszterci rend fenntartásába került, és ezt minden bizonnyal a korábbi épületek bizonyos renovációja követte.²³

A Szent György-kápolna kisméretű, nyolcszögű, boltozott centrális épületként, félköríves szentéllyel finom kváder építéstechnikával született újjá. A gazdagon tagolt, és aprólékosan kivitelezett a belső ülőpadkára ültetett oszlopai, a fejezetek és lábazatok valamint ezek gondos festése egyértelműen a helyszínnek, az épület ősi voltának szóló tisztelet megnyilvánulása. A kápolna építése a 13. század 20-as, 30-as éveire tehető, és szorosan összefüggeni látszik a korszak közép-európai és hazai udvari művészetével. Az elegáns észak francia eredetű gótikus stílus veszprémi feltűnése közvetlenül a hazai királyi építkezések felől magyarázható.²⁴

A 18. századi Nagyréposti ház és a Püspöki palota közé ékelődő, ma Gizella-kápolnaként számon tartott egyházi épület azonosítása nem megoldott. Az épület két szinten kétszakaszos boltozott hajóból, a hajószakaszoknál kicsivel keskenyebb szélességű, de mélyebb, egyenes záródású szentélyszakaszból állt. A szentélyt északról sekrestyekápolna bővíti, ami eredetileg szintén kétszintes kialakítást nyert. Az egykori kápolnából ma kizárólag az északi és

²¹ MAROSI, 2016., MENTÉNYI, 2019.

²² TÓTH, 1967., TÓTH, 1993–1994.

²³ HÉCZEY-MARKÓ–KOPPÁNY, 2015. 267–270.

²⁴ KOPPÁNY, 1963. 108–109., ROSTÁS, 2000.

keleti falak állnak, a nyugati és déli végződés, a földszinti tér boltozataival együtt a 18. században keletkezett. Az eredeti boltozati formák, zárókövek, különösen az emeleti, reprezentatívabb, karcsúbb arányú térrész pillérkötegei a Szent György-kápolna színvonalához mérhetőek, stílusösszefüggései is hasonlóak, de a kápolna kiépítése néhány évtizeddel későbbi lehet. Az alsó templomrészben fennmaradt kifestés ma erősen romos képet mutat, a falképek egykori minőségére és művészettörténeti összefüggéseire a régészeti feltáráson nagy számban előkerült, sokkal épebb falkép maradványok nyomán van lehetőség. A bizánci festészet 12. századi hagyományaiban gyökerező, 13. században a Balkánon és Itáliában is felbukkanó festészeti stílus hazai emlékei ugyan más forrásból származnak, mint az épített szerkezetek, de a jelek másutt is jellemzően gótikus épületszerkezetekkel járnak együtt. Az épület mérete, sejtethető eredeti elrendezése, a felső szinthez valószínűleg utólag épített oratóriuma a magánhasználatot feltételezi, ezzel királyi vagy püspöki (palota?) kápolnaként engedi azonosítani az objektumot.

A Benedek hegytől északra ma is állnak a domonkos rend első női zárdájának, a Szent Katalin-kolostornak a romjai. Az alapítója Bertalan veszprémi püspök volt 1240-ben, 1246 és 1252 között itt élt IV. Béla király apácának nevelt lánya, Margit, mielőtt a Nyulak szigeti kolostor elkészült. A 13. század közepe előtt épült temploma hosszúra nyújtott hajóval és egyenes záródású szentéllyel rendelkezett, és a jelek szerint nagyfokú építészeti puritánság jellemezte.²⁵

A késő középkor, 14–16. század

Az előző **alfejezetben** ismertetett veszprémi városnegyedek száma késő középkorban már nem gyarapodott, a település határai, a piacterek helye sem változott. A város összképe a különféle házakról, és a lakosokról fennmaradt említések tanúsága szerint a késő középkorban is őrizte mezővárosi jellegét, így a várhegy, a piacterek, és főbb útvonalak környékét leszámítva nem igazán öltött a korabeli viszonyoknak megfelelő városias megjelenést.²⁶

Az Anjou-kor kezdetétől bőséges mennyiségű írott adat állnak rendelkezésünkre a korábbi századokban létrejött veszprémi negyedek templomairól és azok oltáirairól. Az oltárok, kápolnák, és különösen a templomok különféle építészeti és topográfiai jellemzői a források írói számára nem feltétlenül lényegesek, hiszen általában jogügylet, az adott egyházi egységhez tartozó birtok(csere) képezi az írott forrás keletkezésének alapját, így a rendelkezésünkre álló összes adat mögött biztosan nincs mindig jelentős építési, művészeti tevékenység.

²⁵ KRALOVÁNSZKY, 1994.

²⁶ SOLYMOSI, 2014., SZENDE, 2010., SZENDE, 2011.

A várban, ha a székesegyház kápolnáit is önállóan számítjuk, nyolc liturgikus épületet biztosan felsorolhatunk (a belső várban: 1. Szent Mihály-székesegyház-és Szűz Mária altemplom, 2. Szent György-kápolna, 3. Szentlélek-kápolna, 4. Szent László-kápolna, 5. Szent Márton-kápolna, 6. a veszprémi iskola Szűz Mária-kápolnája, és az 7. ún. Gizella-kápolna, a külső várban a 8. Mindenszentek társaskáptalan), a váron kívül további nyolcat (Árpád-kori eredetű, később bővített: 1–2. Keresztelő Szent János-plébániatemplom és Szűz Mária-kápolnája, 3. Szent Margit-plébániatemplom, 4. Szent Miklós-templom, 5. Szent Katalin domonkos kolostor temploma, későközépkori: 6. Szent Erzsébet-ispotály, a 7. Szent Katalin-ispotály és a 8. Gyümölcsoltó Boldogasszony templomai), továbbá a veszprémvölgyi apácakolostor épületét, és a közelében álló ismeretlen plébániatemplomot találjuk.²⁷ Ezek közül tárgyi emlékünknél épített szerkezet maradványa a várban négyből, a vár körüli negyedekből háromból, valamint a veszprémvölgyi kolostorból van, és a jelek szerint mindegyik helyszínen számíthatunk késő középkori átépítésekkel.

Az időrendi áttekintésben a veszprémvölgyi apácakolostor kis templomához északról hozzáépített kápolnával kell a sort folytatnunk. A korai templom északi falának áttörésével, illetve átépítésével egy a templom keleti felével megegyező kiterjedésű, és alaprajzú kápolnát kapcsoltak a régészeti adatok tanúsága szerint legkorábban 1300 táján, legvalószínűbben a 14. század első felében.²⁸ Az építmény egyenes záródású, hajónál keskenyebb szentélye alatt kisméretű kriptát alakítottak ki, a kápolna gazdag és igényes kifestést nyert. A magyarországi építészetben nem túl gyakori, ugyanakkor nem is teljesen társtalan, hogy kisméretű egyházi épületek szentélye többszintes elrendezést nyer (Tarnaszentmária, Ságdörgicse),²⁹ világos magyarázat egyik esetben sincs. A többszintesség, pontosabban az altemplomos elrendezés valószínűleg a hazai monumentális egyházi építészetből eredeztethető, és e redukált formájában legvalószínűbben temetkezési céllal függ össze.³⁰ A gondosan megépített kis kápolna építtetőjére vonatkozóan még hipotézist sem igazán lehet megfogalmazni, és még különösebb, hogy az építményt már a 14. század utolsó harmadában, a korai templommal együtt lebontották, és részben az előbbi helyére egy nagyméretű, gótikus templomot emeltek. Az alapfalmaradványok tanúsága szerint az egyhajós, nyugati karzatos, keleten a tízszög öt oldalával záródó, támpilléres szentélyű, a hajó délkeleti oldalához csatolt nagyméretű helyiséggel (toronnyal ?) bővített épületet legalább részben körtetagos bordás boltozat fedte. A templom felépítését a korai kolostorépületek hasonló léptékváltása követte a 15. század folyamán.³¹

²⁷ KARLINSZKY, 2017., KARLINSZKY, 2018., SOLYMOSI, 2000., SOLYMOSI, 2014.

²⁸ BODÓ, 2002., FÜLÖP–KOPPÁNY, 2002., VERES, 2002., HÉCZEY-MARKÓ–KOPPÁNY, 2015. 267–270.

²⁹ JANKOVICS, 2010., PALÁGYI, 2008. 61–64.

³⁰ SZAKÁCS, 2010.

³¹ BODÓ, 2002., HÉCZEY-MARKÓ–KOPPÁNY, 2015. 267–270.

A mai is tanulmányozható épületrészek és számos kőfaragvány a székesegyház 1400 tájára eső nagyobb szabású átépítését tanúsítja. A legerőteljesebben a keleti rész változott meg. Lebontották a teljes korai szentélyrészt, a kriptával és valószínűleg az álkereszthajókkal együtt. Az altemplom újjáépítésére valószínűleg hagyománytiszteletből került sor, mert a liturgiai változások miatt kriptákat a késő középkorban már nem létesítettek. A jelek szerint a hazai építészettörténetben 1200 után csak olyan helyen építettek altemplomokat, ahol korábbi hagyományt újítottak meg.

Egy csillagboltozat csomóponti töredéke arról tanúskodik, hogy ekkor a hajók (legalább részleges) boltozására is sor kerülhetett. A kevés rendelkezésre álló nyom szerint a Szent György-kápolna és a székesegyház közé ékelődő téglalap alaprajzú építmény a hasonló stílussal jellemezhető, és a szakirodalom szerint a Szentlélek-kápolnával azonosítható.

Az 1400 táján történt modernizáció során használt formanyelv és stílus jól illeszkedik az internacionális gótika országszerte elterjedt építészeti stílusába, az új székesegyház részek pedig a korabeli emlékeinek sorába. Minőségben az új szentély nem lóg ki az átlagból, megoldásait korszerű, de nem feltűnően újszerű jelzővel illehetjük.

A vár körüli lakónegyedek plébániatemplomaiban is számíthatunk jelentősebb építkezésekre, egyes forrásokból ismert oltár- és különösen a kápolna-alapítások komolyabb építészeti vetülettel is járhattak.

A Szent Miklós-templom erősen lepusztult romjait vizsgálva megállapítható, hogy 12. századi eredetű, talán a 13. században bővített templomot egy újabb szakaszban keleten a nyolcszög öt oldalával záródó szentéllyel, északról pedig sekrestyével bővítették. Hajóját, az ásató Kralovánszky Alán megfigyelése szerint, nyilvánvalóan boltozatépítéssel összefüggően kéthajóssá alakították. A templom környékéről és az ásatásból származó kis számú kőanyag, és a kéthajós elrendezés az 1400 körüli, 15. század eleji datálást erősíti.³² A Szent Miklós-templom esetében a források ugyan nem említenek oldalkápolnát, mint például az egyelőre ismeretlen Keresztelő Szent János-plébániánál, fontos megjegyezni, hogy a most sekrestyének nevezett északi oldaltér, vagy annak ismeretlen funkciójú (az ásató szerint csontház) bővítése is lehetne egy kápolna építészeti maradványa. A plébániatemplomok esetén nem biztos, hogy mindig nagyméretű, önállóan is templomszerű terekre utalnak a források, annak ellenére, hogy ilyenre is akad számos példa (vö. a veszprémi első kolostortemplom és az oldalkápolnájának méretviszonyát, és építészeti összetettségben mutató különbségét).

A 15. század közepe és a 16. század vége közötti időszak szerkezeti töredékei jellemzően a várhegyhez, közelebbről a székesegyház közeléhez köthetők, és a püspöki reprezentáció különféle aspektusaihoz kapcsolódnak.

³² RAINER, 2000A., KRCHO–SEKÉR, 1994. 351.

A Szent György-kápolna későgótikus átalakításai, egy sor püspöki síremlék felállítása, egyes kápolnák boltozatainak cseréje, valamint reneszánsz stílusú belsőépítészeti részletek olykor nagyon magas művészi színvonalú, de kisebb léptékű változások tanúi.³³

Egyetlen nagyobb építési munkát említhetünk a 15. század későbbi időszakából, ez pedig a Szent Katalin apácakolostor templomának és kolostorának bővítése. A korai templom szentélyét először lebontották, és helyére egy a hajóval azonos méretű, a nyolcszög öt oldalával záródó, támpilléres, két-szakaszos szentély, és ahhoz északról csatlakozó sekrestyekápolnát építettek. A szentély és a kápolna hálóboltozatának bordái tagozott gyámkövekről induló idomtéglaívból készültek. A kerengőfolyosóból a hajó középtáján lépcső vezetett az egykori apácakarzatra, melynek pillérmaradványai ma is láthatók. A bővítés a formák alapján a 15. század folyamán bármikor elképzelhető. Az a rendelkezésünkre álló források tanúsága szerint az 1470-es vagy 1480-as években a legvalószínűbb, de a szentély magasan álló északi falaiban másodlagosan ültetett jellegzetes, tárcsás konzolok legkorábban 1490 tájáról valók. A két periódus közötti időbeli különbség pontosabb megállapítására egyelőre nincs mód.³⁴

Összefoglalás 2025

Veszprém középkori egyházi épületeinek többsége a 16. század közepe táján, vagy nem sokkal azután megsemmisült. A templomok és kápolnák nagyobb eséllyel a várhegyen maradtak fenn, régészeti és művészettörténeti módszerekkel vizsgálható maradványok a forrásokból igazolható objektumok kevesebb, mint feléről állnak rendelkezésre. Az esetleges fennmaradt emlékanyag áttekintése, rendezése során néhány következtetést, vagy inkább benyomást mégis megkockáztathatunk.

Az erősen töredékes emlékanyag áttekintése után úgy tűnik, hogy Veszprém egyházi és világi központként a kora Árpád-korban kiemelkedett a korabeli, hasonló preurbánus települések közül. Székesfehérvárral szemben időbeli elsőbbsége és művészi centrum szerepe emelhető ki. A veszprémi püspök preromán széktemplomát kifejezetten jelentős 11. századi építészeti produkciónak kell tartanunk, amelyhez fogható minőségű csak alig akadt az Árpád-kor első századának vége előtt.

³³ TÓTH, 1964., TÓTH, 1993–1994., LŐVEI, 2019.

³⁴ KRALOVÁNSZKY, 1994., PAPP, 2005. 30. 112. kép. Vö. Zágorhidi Czigány Balázs jelen kötetbeli tanulmányával.

A 12. századi emléanyag szinte teljes hiánya ugyanakkor nem magyarázható csak azzal, hogy a 11. században kiépült központ egy évszázaddal később is kielégítette a reprezentációs, uralmi és liturgiai igényeket. A preurbánus települések városiasodása a 12. század folyamán gyorsult fel a Magyar Királyságban, a különféle hospesek letelepítésével, városi közösségeik megerősödésével együtt járó átalakulásnak Veszprémben azonban nincs nyoma. A püspökség és a káptalan birtokát képező telepek a nemzetközi útvonal városon való áthaladása, a két piactér ellenére is mezővárosi képet mutatnak, Veszprém bármely részének városi kiváltságolására a középkor folyamán nem került sor. Az egyetlen, legalább alapfal maradványaiban ismert veszprémi plébánia, a Szent Miklós-templom felvázolt építéstörténete jól jellemzi e körülményeket.

A romanika emlékeinek szinte teljes hiányát ellensúlyozza a 13. század középső évtizedeiben kibontakozó nagy építőtevékenység, amely kifejezetten a püspökök személyéhez, stílusforrása pedig a királyi udvar építkezéseire köthető. Ebből a korszakból nem nagyszabású, inkább nagyszámú, és kifejezetten magas művészi színvonalú emlékek ismertek. Veszprém újra országos, és közép-európai jelentőséggel bíró művészi központként működött. Ezt követően a középkor későbbi szakaszaiban az országos művészi, építészeti összkép különféle példáit látjuk viszont a város templomain, melyek közül néhány létrejött nagyobb építkezéssel járt együtt. A most rendelkezésünkre álló kevés adat szerint város művészi produkciója a késő középkorban már nem érte el azt a színvonalat vagy jelentőséget, amit a 13., és különösen pedig a 11. században képviselt.

Visszaulva a címben foglaltakra, a fenti áttekintés végső summája, hogy Veszprém egyházi topográfiájának jellegét, az egyes templomok számát, méretét, építészeti- és művészettörténeti jellegzetességeit az itt székelő püspökség a szokásosnál is erőteljesebben dominálta a középkor folyamán.

Felhasznált források és irodalom:

- BALASSA, 1996. = BALASSA László: A veszprémi vár építéstörténete a XIII–XVII. században. In: FODOR Zsuzsa (szerk.): *Tudomány és művészet Veszprémben a 13–15. században*. Veszprém, 1996. 6–19. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 6.)
- BODÓ, 2002. = BODÓ Balázs: A veszprémvölgyi apácakolostor építéstörténete és kőfaragványai. *Műemlékvédelmi Szemle* 12 (2002/1) 41–63.
- ÉRSZEGI, 1983. = ÉRSZEGI Géza (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek*. Bp. 1983.
- ÉRSZEGI, 2010. = ÉRSZEGI Géza: I. (Szent) István veszprémi adománylevele. In: HERMANN István – KARLINSZKY Balázs (szerk.): *Megyetörténet*.

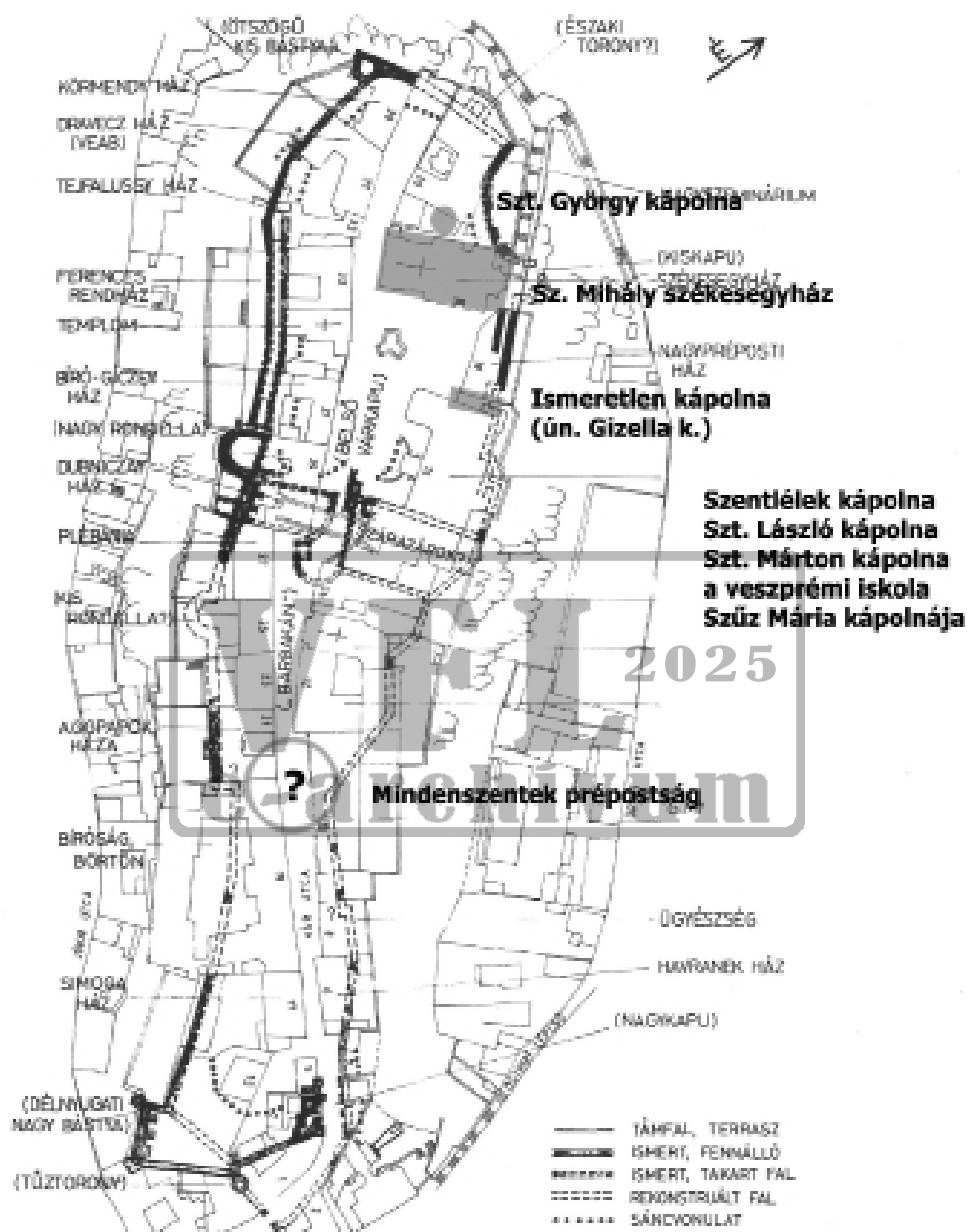
- Egyházi- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi. adománylevele tiszteletére.* Veszprém, 2010. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 22 / A veszprémi egyházmegye múltjából 22.) 9–32.
- FÜLÖP–KOPPÁNY, 2002. = FÜLÖP András – KOPPÁNY András: A veszprémvölgyi apácakolostor régészeti kutatása (1998–2002) In: *Műemlékvédelmi Szemle* 12 (2002/1) 5–40.
- FÜLÖP–SIMON, 2011. = FÜLÖP ANDRÁS–SIMON ANNA: Az 1907–1910. évi átépítés során megismert középkori veszprémi székesegyház. In: KARLINSZKY Balázs – VARGA Tibor László (szerk.): *Aedes jubilat. Tanulmányok a veszprémi székesegyház 1910. évi újraszentelésének tiszteletére.* Veszprém, 2011. (A veszprémi egyházmegye múltjából 23.) 39–61.
- GUTHEIL, 1979. = GUTHEIL Jenő: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1979. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 1.)
- GYÖRFFY, 1994. = GYÖRFFY György: A Veszprémvölgyi Alapítólevél. In: FODOR Zsuzsa (szerk.): *Veszprém kora középkori emlékei.* 1994. 16–21. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 5.)
- HÉCZEY-MARKÓ–KOPPÁNY, 2015. = HÉCZEY-MARKÓ Ágnes – KOPPÁNY András: A veszprémvölgyi apácakolostor régészeti kutatásának újabb eredményei. In: *Archaeologiai Értesítő* 140 (2015) 265–281.
- JANKOVICS, 2010. = JANKOVICS Norbert: A tarnaszentmáriai templom kőfaragványai. In: TÜSKÉS Anna (szerk.): *Ars Perennis. Fiatal művészettörténészek II. konferenciája.* Bp., 2010. 329–333.
- KARLINSZKY, 2013. = KARLINSZKY Balázs: *A veszprémi káptalan a középkorban. A veszprémi székeskáptalan középkori birtokai.* [Doktori értekezés.] 2013.
- KARLINSZKY, 2017. = KARLINSZKY Balázs: Egy 15. századi veszprémi kápolnalapítás margójára. In: PILIPKÓ Erzsébet – FOGL Krisztián Sándor (szerk.): *Vallásos kultúra és életmód a Kárpát-medencében 10. Konferencia Veszprémben a Laczkó Dezső Múzeum és a Veszprémi Hittudományi Főiskola közös szervezésében 2014. május 20–23.* Veszprém, 2017. 64–84.
- KARLINSZKY, 2018. = KARLINSZKY Balázs: A középkori veszprémi székesegyház oltárai– alapításuk, elhelyezkedésük. In: *Veszprémi Szemle* 20 (2018/3) 159–178.
- KOPPÁNY, 1963. = KOPPÁNY Tibor: A Balaton-felvidék románkori templomai. In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 1 (1963) 81–114.
- KRCHO–SEKÉR, 1994. = KRCHO János – SEKÉR György: Adalékok a kassai ferences templom középkori építéstörténetéhez. In: HARIS Andrea (szerk.): *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon.* Bp., 1994. (Művészettörténet – műemlékvédelem 7.) 333–358.

- KRALOVÁNSZKY, 1984. = KRALOVÁNSZKY Alán: Újabb adatok Veszprém és Székesfehérvár településtörténetéhez. In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17 (1984) 189–207.
- KRALOVÁNSZKY, 1994. = KRALOVÁNSZKY Alán: Koldulórendek Székesfehérvárott és Veszprém megyében. In: HARIS Andrea (szerk.): *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon*. Bp., 1994. (Művészettörténet – műemlékvédelem 7.) 91–99.
- KRAUTHEIMER, 1942. = KRAUTHEIMER, Richard: Introduction to an „Iconography of Mediaeval Architecture”. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 5 (1942) 1–33.
- LŐVEI, 2019. = LŐVEI Pál: Tóth Sándor 15. századi főpapi síremlékcsoportjának és a Stíbor-síremlékek mestere műhelyének lehetséges összefüggéseiről. In: TAKÁCS Imre (szerk.): *Művészettörténeti tanulmányok Tóth Sándor emlékére*. Bp., 2019. 109–131.
- MAROSI, 1997. = MAROSI Ernő: *A középkor művészete I. 1000–1250*. Bp. 1997.
- MAROSI, 2016. = MAROSI Ernő: A pécsi székesegyház és a magyarországi romanika művészete. In: HEIDL György – RAFFAY Endre – TÜSKÉS Anna (szerk.): *Echo simul una et quina. Tanulmányok a pécsi székesegyházról*. Pécs, 2016. 121–150.
- MENTÉNYI, 2019. = MENTÉNYI Klára: A székesfehérvári Szűz Mária prépostsági templom átépítése a 12. században. Kísérlet a fennmaradt román kori kőfaragványok rendszerezésére. In: TAKÁCS Imre (szerk.): *Művészettörténeti tanulmányok Tóth Sándor emlékére*. Bp., 2019. 11–42.
- MRT 2. = ÉRI István (szerk.): *Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás*. Bp., 1969. (Magyarország régészeti topográfiája 2.)
- PALÁGYI, 2008. = K. PALÁGYI Sylvia: Balatonakali–Ságpuszta. A középkori templom, település és a római kori épületek maradványai I. In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 25 (2008) 59–106.
- PAPP, 2005. = PAPP Szilárd: *A királyi udvar építkezései Magyarországon. 1480–1515*. Bp. 2005.
- RAINER, 2000a. = RAINER Pál: A veszprémi Szt. Miklós-szeg és temploma. In: REGENYE Judit (szerk.): *Karlovánszky Alán Veszprém megyei kutatásaiból*. Veszprém, 2000. 15–65.
- RAINER, 2000b. = RAINER Pál: Középkori temető a Veszprémvölgyi úton. *Veszprém megyei honismereti tanulmányok* 18 (2000) 23–30.
- RAINER, 2014. = RAINER Pál: A veszprémi Szentivánszeg a középkorban. (Írott források és régészeti emlékek). In: S. PERÉMI Ágota (szerk.): *A Laczkó Dezső Múzeum Közleményei* 28 (2014) 335–350.
- F. ROMHÁNYI, 2000. = F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Bp., 2000.
- ROSTÁS, 2000. = ROSTÁS Tibor: Udvari művészet Magyarországon a 13. század második negyedében és közepén, avagy a Gizella-kápolna hazai

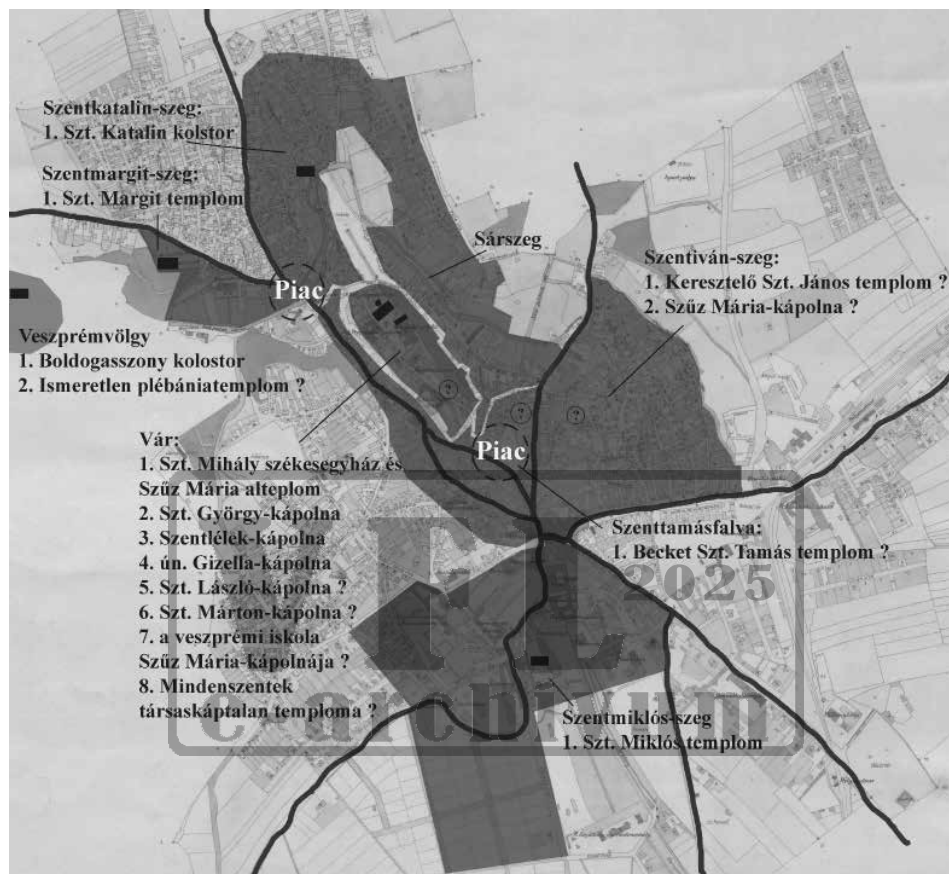
- kapcsolatrendszer. *Műemlékvédelmi Szemle* 10 (2000) 18–20.
- SZAKÁCS, 2006. = SZAKÁCS, Béla Zsolt: Town and Cathedral in Medieval Hungary. *Hortus Artium Mediaevalium* 12 (2006) 207–220.
- SZAKÁCS, 2010. = SZAKÁCS Béla Zsolt: Dombó és a korai altemplomok Magyarországon. In: KOLLÁR Tibor (szerk.): *Építészet a középkori Dél-Magyarországon*. Bp. 2010. 671–715.
- SOLYMOSI, 2000. = SOLYMOSI László: Veszprém korai történetének néhány kérdése. In: KREDICS László (szerk.): *Válaszúton. Pogányság-kereszténység, Kelet-Nyugat*. Konferencia a X–XI. század kérdéseiről. Veszprém, 2000. 131–132.
- SOLYMOSI, 2014. = SOLYMOSI László: Veszprém középkori piacterei és Szenttamásfalva városrész helye. *Veszprémi Szemle* 16 (2014/2) 3–16.
- SZENDE, 2010. = SZENDE Katalin: A Kárpát-medence középkori városainak régészeti kutatása az elmúlt két évtizedben. In: BENKŐ Elek – KOVÁCS Gyöngyi (szerk.): *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon*. Bp., 2010. 141–172.
- SZENDE, 2011. = SZENDE Katalin: A magyar városok kiváltságolásainak kezdetei. In: BÁRÁNY Attila – PAPP Klára – SZÁLKAI Tamás (szerk.): *Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok*. Debrecen, 2011. (*Speculum Historiae Debreceniense* 7.) 23–48.
- TÓTH, 1963. = TÓTH Sándor: A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai. (A Bakonyi Múzeum kótárának ismertetése I.). In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 1 (1963) 115–142.
- TÓTH, 1964. = TÓTH Sándor: Veszprémi középkori sírkőtöredékek. In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 2 (1964) 167–187.
- TÓTH, 1967. = TÓTH Sándor: XIII. századi építőműhely Veszprémben. In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 6 (1967) 163–182.
- TÓTH, 1993–1994. = TÓTH Sándor: A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai II. In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 19–20 (1993–1994) 327–345.
- TÓTH, 1994. = TÓTH Sándor: A 11. századi kőornamentika időrendjéhez. In: MIKÓ Árpád – TAKÁCS Imre (szerk.): *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon*. Bp., 1994. 54–62.
- TÓTH, 1998. = TÓTH Sándor: Pillér és ív a magyar romanikában. In: BARDOLY István – LÁSZLÓ Csaba (szerk.): *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára*. Bp., 1998. 49–73. (Művészettörténet – műemlékvédelem 10.)
- VERES, 2002. = VERES Lujza: A veszprémvölgyi apácakolostor templomának régészeti ásatása során előkerült falképtöredékek. *Műemlékvédelmi Szemle* 12 (2002/1) 65–80.
- ZSOLDOS, 2011. = ZSOLDOS Attila: Vár, város, ispánság és megye. Veszprém az Árpád-korban. In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 26 (2011) 11–23.

Summary

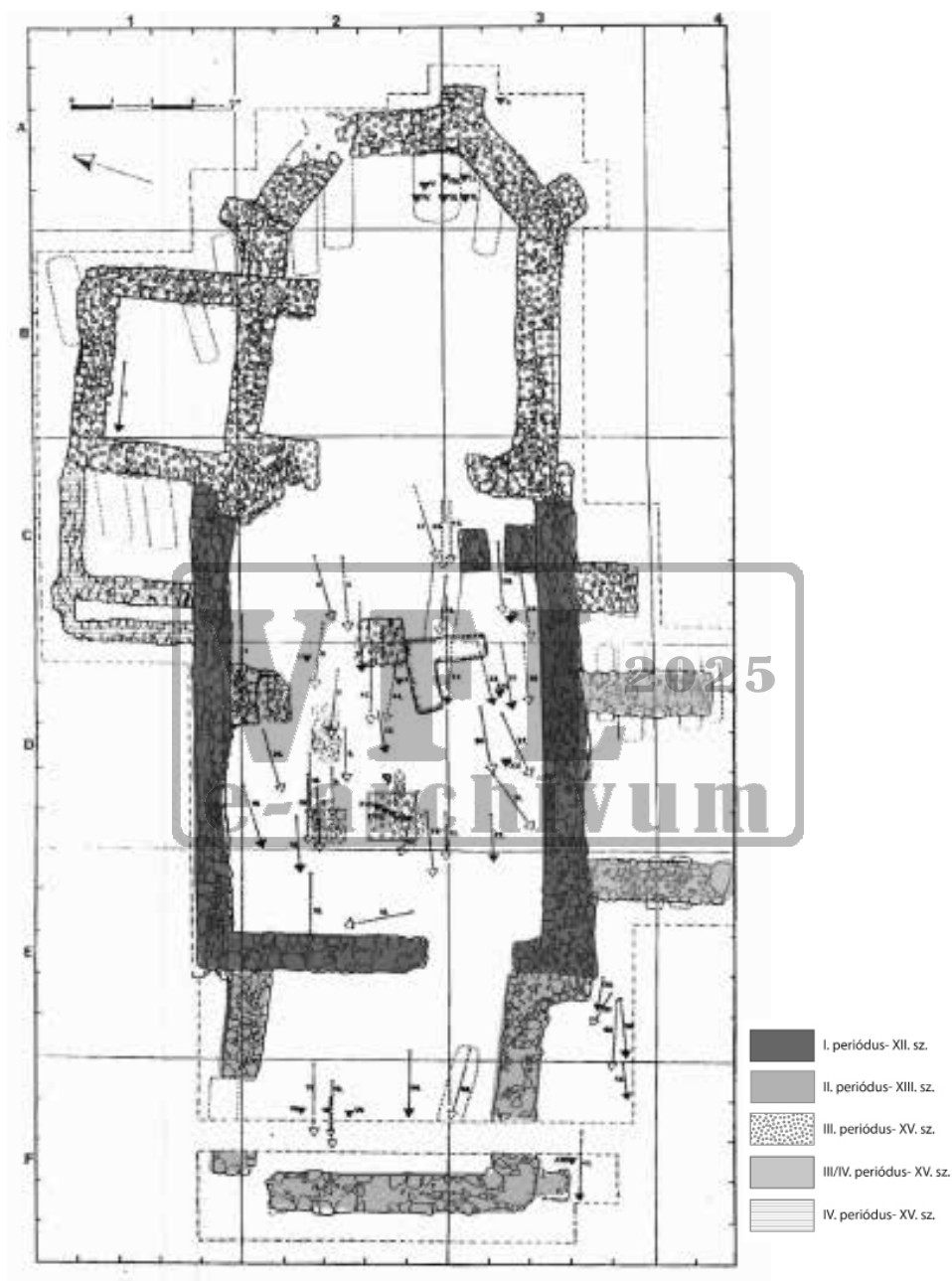

1. A veszprémi várhegy középkori szakrális épületei
(Balassa, 1996. és KARLINSZKY, 2018. nyomán a szerző rajza)

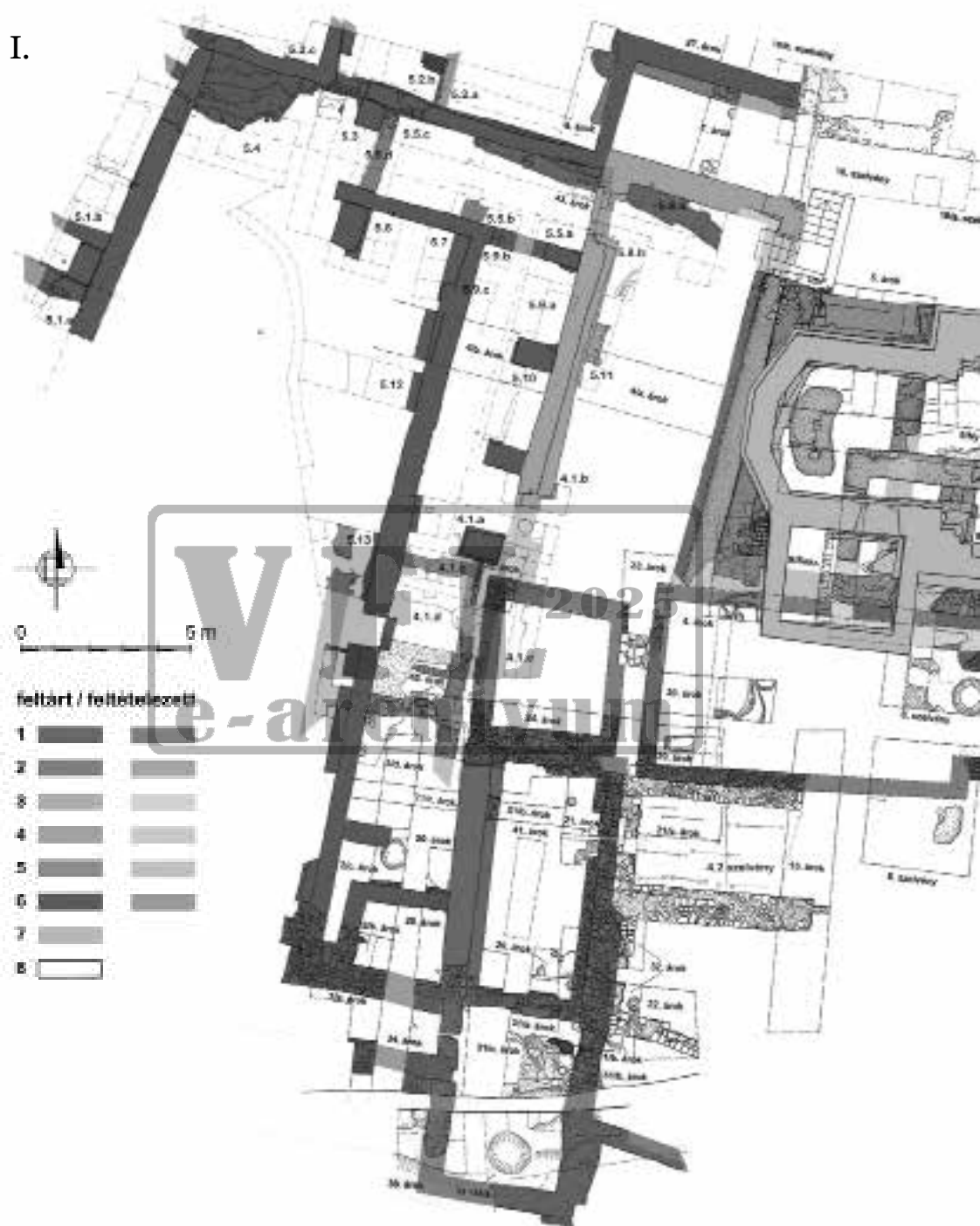

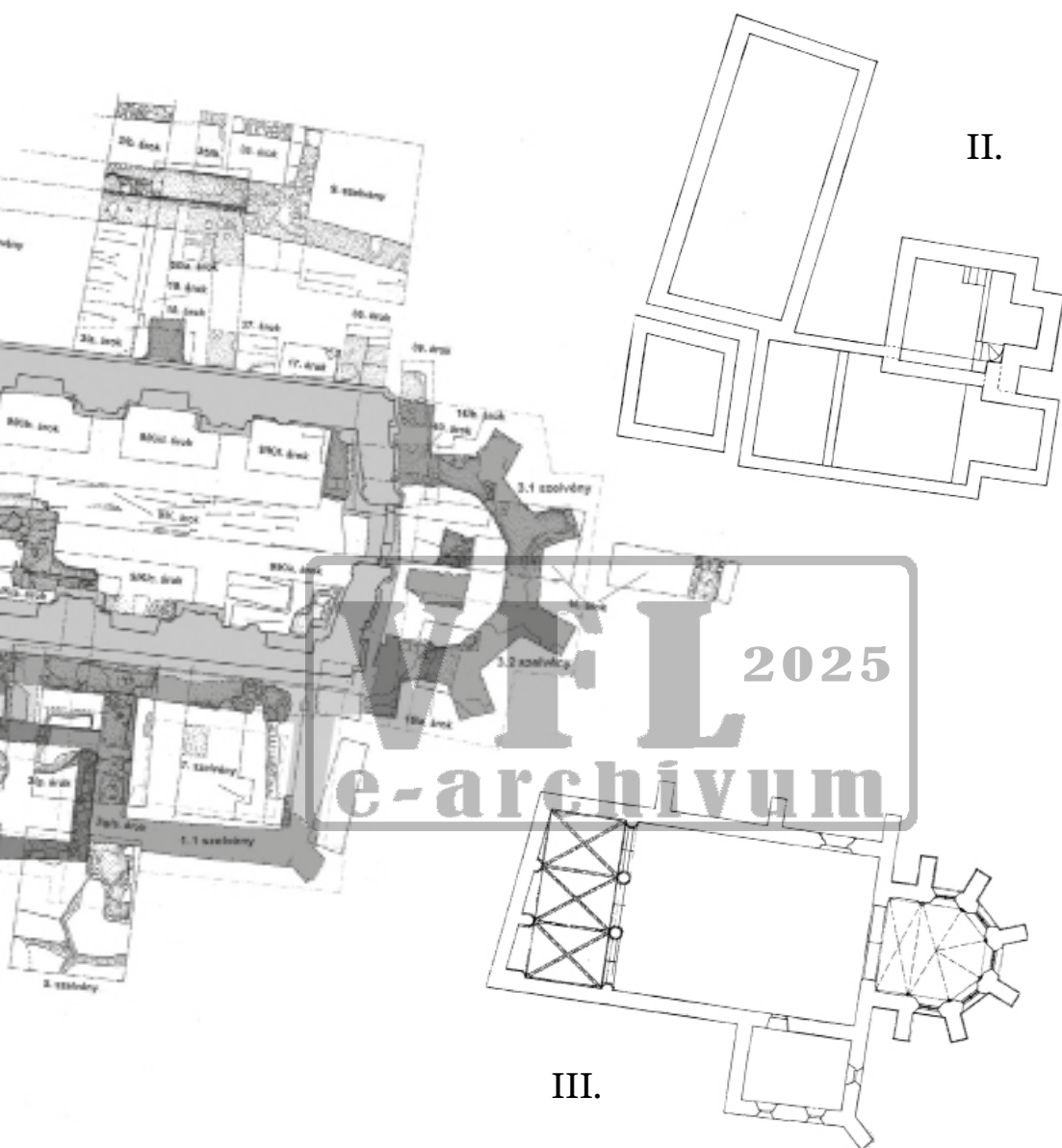
2. Veszprém középkori városnegyedek és szakrális épületeik az 1927-ben készült kataszteri térképre rajzolva
(MRT 2., KRALOVÁNSZKY, 1984., SOLYMOSSI, 2000b., ZSOLDOS, 2011., RAINER, 2014., és KARLINSZKY, 2018. nyomán a szerző rajza)

4. Szentmiklós-szeg Szt. Miklós templomának feltárt maradványai és azok lehetséges periodizációja (RAINER, 2000a. nyomán a szerző rajza)

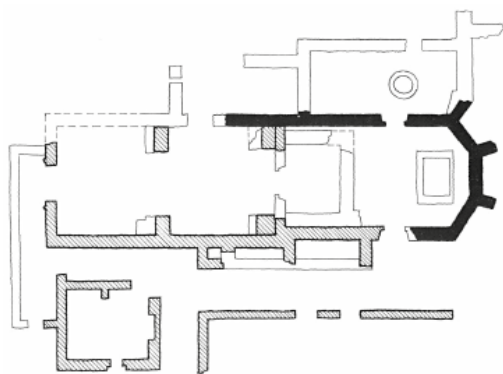
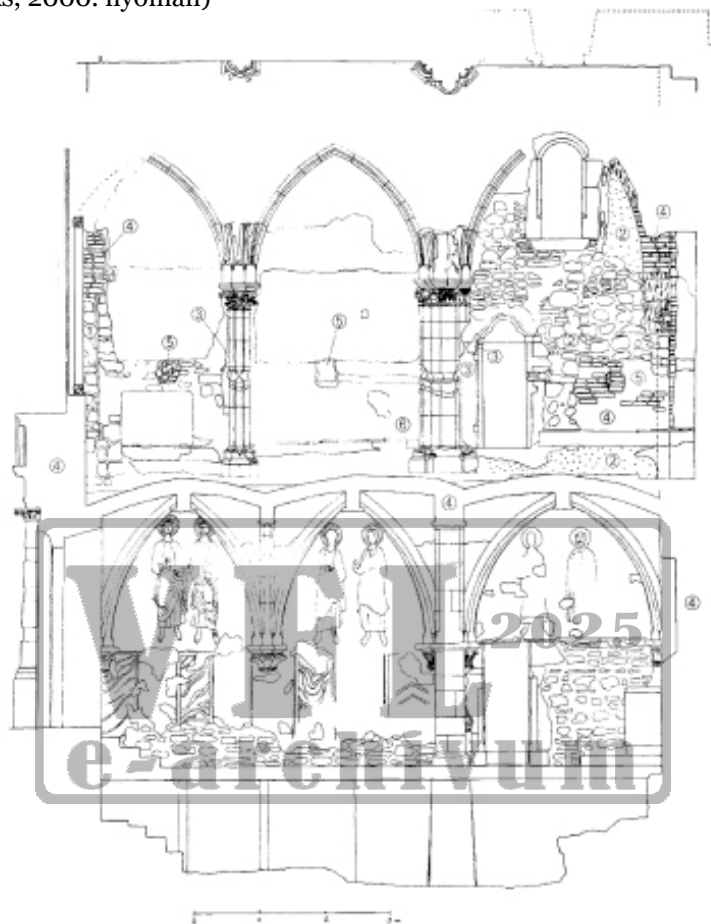
I.

3. A veszprémvölgyi kolostoregyüttes régészeti összesítő alaprajza
I. az Árpád- és Anjou-kori épületegyüttes
II. valamint a késő Anjou-kori, új kolostortemplom
III. rekonstrukciós vázlatai
(BODÓ, 2002. és HÉCZEY-MARKÓ–KOPPÁNY, 2015. nyomán)

5. A Várhegyen álló ismeretlen titulusú, ún. Gizella-kápolna déli falnézetei
(ROSTÁS, 2000. nyomán)

6. Szentkatalin-szeg Szt. Katalin-kolostor templomának alaprajza a főbb építési periódusokkal
(KRALOVÁNSZKY, 1994. nyomán)